

ATRIMORTIS

Tristija iz našeg podnebesja

(pusta cesta)

Kako je rasla nervoza, tako su i pokreti Tadora Kurjaka i Ninka Horvata, skrivenih u ševaru pored trpinjske ceste nadomak Vukovara, postajali sve neodmereniji. Čudili su se praznom putu koji kao da nikad nije bio toliko pust, jer i dosad su bile kiše, bile magle, bili dani hladni, ali uvek bi bilo i namernika, no ova dva-tri dana – ne, ni špeditera, ni trgovaca, ni torbara, ni straži. Tek poneki težak prođe cestom, ili zaprega zakratko zaklopava tucanikom.

"Muti se, mater mu...", prošapta Todor, pogledajući, kao sa strahom, u suro nebo. Pitao se hoće li opet biti potrebno da šire platno i sklanjaju se od pljuska.

Ninko otpuhnu i uze da zavija duvan, ali se cigara ne da nervoznim prstima, te samo preklopi papir i, liznuvši rub, stisnu strane.

Todor se izvru na leđa. Onda tiho, prinoseći kažiprst usnama, izusti: "Pst, šokac..." gledajući zbunjenog Ninka, izvadi nož i hitnu ga u topolu, a on se zabode uz tup jek. Začu se smeh Todorov, pa blago udari Ninka šakom u rame.

"Samo to i znaš, pas ti jebo mater racku...", ljuti se i leže u slamu. Kurjak ne utiše smeh, krenu da izvuče nož iz uske i duboke rane na kori.

"Ama mi je najgore", otirući ruke o pantalone dodaje Todor, "kad treba samo da priprijetim, i ništa..."

"Ja, posran poso!", nalaktivši se prozbori Horvat.

"To mi", zastaje i objašnjava, "ko da sam ovaj nož, i da stanem u letu, eto."

Ninko gleda niz pustu cestu. Pojaviše se ciganska kola, no i ona ubrzo skrenuše u blatnjavu kolotečinu.

"A šta li mu je... onaj... mortis?"

"Valjda reče: atrijum mortis!"

"Da, to."

"Pih!"

(merkator)

"Pa zar vama, poglaviti i velemožni, to i treba govorit", upinjao se Filip Handler, "pa i vi, prvi jurist Spahiluka vukovarskog, znate da je sve to *contra clara verba juris et legis*, da je to ne-mo-gu-će!"

"Svakako, poštovani Handler, sve je to poznato, ali nikako mi ne može bit jasno, otkud da se baš toliko zapelo protiv stanovitog trgovca", pitao se sudac Mihovilović, ne uviđajući razlog tolikom protivljenju, svestan jedino svoje zlovolje što mu dodeliše da se, ma i zakratko, jedi ovakvim bedastim sitnicama.

"Oh, trgovac, *per amorem dei*, ma kakav je trgovac taj Natan...", nastavi uzrujani vukovarski trgovac i arendator Filip Handler. "Pa morat ću vam sumarno ispričat jedan njegov merkatorski pothvat, da vi, i naš ugledni notarijus, znate o kakvom je trgovcu riječ!"

Handler zastade, uze dah, pokazuje da je njemu neugodna i sama pomisao na taj događaj koji sada mora pretopiti u reči:

"U svakom poslu, ama u svakom, njemu je dobit jednako važna kao i uništenje takmaca, ako mu ovo drugo nije i važnije. A evo kako se ono dogodilo: neki Jakob Špadi iz Jarminę, nuštarski spahiluk, zakupi šišarice u šumi spahiluka Gaboš i preproda ih jednom Dajču, Kulmanu Dajču iz Beča, od koga primi predujam od dvije tisuće forinti. E, ali Natan, taj opaki Natan podmiti spahijskog išpana, koji, i to kada ovaj Dajč dođe lađom, zabrani izvoz, te sve propadne, a Špadi je morao vratiti Kulmanu i dvije tisuće predujma i dati dvije tisuće kazne. A već je bio potrošio tri tisuće za sakupljanje i dovoz šišarica, te se siroti Špadi, a šta mu drugo i preosta – ubije! Eto!" završi Handler, ne krijući gnušanje što je na ovu podlost svog sunarodnika, podlost koja ruži mnoštvo poštenih, ali sposobnih jevrejskih trgovaca, što je na ovo posredno ubistvo morao da se podseća. Pomisli da njegova priča i njegov prezir jasno pokazuju koliko je njemu, kao knezu vukovarske jevrejske zajednice, daleka i pomisao da jednom takvom čoveku dozvoli naseljavanje, pa i privremeno inkvilinsko, u ovaj lepi grad.

"A šta je bilo sa išpanom?", upita notarijus.

"Eh", nasmeja se Filip, "pa Višnji će njega, ako je potrebno, za djela nagradit!"

(nož u truhu)

"Nama, nama da utekneš, vražju ti mater...", piskao je Ninko poreći truh mrtvog mačka. Niz izujedane i izgrebane ruke slivaju se krv i utroba životinje čije nožice zadržte u umiranju, ali iz čvrsto stisnute vilice, pod koju je pustahija podvukao šaku, više ne dopiru ni mjauk niti samrtni mukli jecaj.

(njegov novac)

"A njegov novac, novac stečen na krvi i prevari, mnogopoštovani suče, neće obogatiti ni Vukovar, ni Spahiluk, ni našu slavnu županiju, već će se sve zagušit u konkurenciji ili u jurističkim sporovima kojima ćemo se više baviti nego

1) O sličnom događaju, u Arhivu Hrvatske u Zagrebu (Sremska županija, *Protocolla congregationalia 2774/1813*) postoji beleška kako je, na ime zakupa šišarica u Gabošu, Filip Handler, inkvilinski nastanjen u Jarmini, dao grofu Atemsu, spahiji, predujam od 1200 forinti, ali ih nije preuzeo iz nepoznatih razloga. Grof Atems mu je novac vratio, samo bez 130 forinti.

poslovima. Unijet će se nemir u sada složnu zajednicu koja redovito, pa to i sami znate, zaboga", govori strasno Filip Handler, pokušavajući da uveri u sasvim izvesnu propast zajednice ako Natan unese neslogu, "u zajednicu koja, dakle, redovito uplaćuje svoje kontribucije i svoju taksu tolerancije!" briše znoj sa čela. "A ako se ne varam, časni protonotarius", obraća se beležniku, "i za ovu godinu već smo dali svih tristo sedamdeset šest forinti i četrdeset jednu krajcaru, zar ne, mnogopoštovani?!"

"De, de, ne padajte u jarost, pa već smo se o svemu dogovorili, a i..."

"A i bez dogovora, magnificus, slijepi paragraf je sudac!"

"Ma svakako, ali dopustite, sem pretpostavke da će stanoviti Mojsej Natan unijeti razdor u sada, sasvim je to tako, harmoničnu vašu zajednicu, mi ne vidimo jače razloge zbog kojih bismo mu branili trgovinu ili, čak, i privremeno inkvilinsko naseljavanje."

Handler širi ruke, krije razočaranje sućevim sumnjičenjima. Tihim glasom, kao da otkriva tajnu svih tajni ovog slučaja, sedajući u fotelju, nastavlja:

"On je, mnogopoštovani, za sve, baš za sve opasan!"

"Za sve?" Zar je baš za sve nas opasan vaš konkurent?", gotovo podsmešljivo, kao da razgovor prelazi u farsu, pita sudac.

"Pa čujte, poglaviti suče", traži ubedljive i opominjuće reči za svoj presudan govor. Naginje se stolu, nalakćuje se odmičući tintu i pera sa ruba, i nastavlja: "mene se malo tiču te i takve stvari, a one su, valjda, dobro poznate, da je on, da je taj opasan čovjek, da je taj Mojsej Natan i arendator kod Stratimirovića, da sa mitropolijskog spahiluka Dalja, zajedno sa Hemanom Hiršlom, nabavlja žito, suražicu i zob, da je i mitropolijski kreditor i zakupnik mitropolijske pustare Sirig u Bačkoj. A, znajte, trguje i po Bosni, sve do Travnika, i preko Save, po Turskoj!" slavodobitno se govornik zavaljuje u fotelju. "Zar je vama nevažna ta veza Stratimirović-Travnik sa francuskim konzulom-turski krajevi u kojima se raja stalno buni, ili podbunjuje, zar je to potpuno nevažno?" I treba li onda biti neobazriv?! "Završava Handler tiradu znalački naglašavajući reč, a onda začuta pustivši da dalje govori tišina prizvana u najboljem trenu.

(ljudi u kolima)

Opijeni poharanom erditskom graševinom, uspavani oštrim vazduhom, opčinjeni mirom rane zore, Todor Kurjak i Ninko Horvat ne primetiše živost na vukovarskoj cesti, živost koja se poput sveže krvi ulivala u živo srce Vukovara. Već s ranog jutra galama po ulicama navešćuje bogat pazarni dan, gradom vitla vreva smešana od mukanja slavonskih goveda, blejanja semberijskih ovaca, kloparanja i škripe nakrcanih kola, uzvika promuklih težaka, zveka ciganskih kovina, cilika fine grnčarije koršovana iz Mohača, klokota pretapanja lakog vina iz Mandićevca, Trnave i Iloka, da bi na tren sve nadjačao snažni rik truba sa dunavskih lađa pretovarenih peskom i drvetom.

Reski glasovi koji dopreše iz dvorišta u kancelariju suca Mihovilovića podsetiše ga na opterećujući i mučan slučaj sa Handlerom, dat mu kao kakav lak, uzgredan rutinski posao, akt koji treba samo formalno proći kroz županijski ured, pre no što bude ubrzo zaboravljen u beskrajnoj hrpi nepotrebnog papira. Ali sve postade tako zamorno da taj visoki sudac, taj vrli *interpres juris hungarici*, oseti

gađenje što će još jednom morati da se posveti sitnim i mučnim čifutskim podmetanjima.

"To je Handler", reče notarijus prišavši prozoru, "i neki ljudi u kolima!"

"Dovraga!", uzviknu sudac i pride zavesi. Kroz njen redak vez posmatrao je zbivanja u dvorištu. Odlučni pokreti vukovarskog jevrejskog kneza Filipa Handlera odaju sliku njegove nametljive moći, te ljudi u kolima bivaju prekidani već pri prvom dizanju ruke, ili učutkivani u pola reči. Ostaju im samo uzdasi i odmahivanja glavama. Jedino su žene – i one u kitnjastoj kočiji, i one u torbarskim karucama – mirne, čudnovato mirne. Blagim pogledima umire uznemirenu decu, a onda posmatraju Handlera, koji više gleda u stranu, u kaljave točkove, ili, iznenadno, u zenice iznenađenih muškaraca na prednjim sicevima pokazujući gore na prozore i šireći ruke.

"Mora da su to Mojsej Natan i David Pozer", pomisli Mihovilović.

"Sigurno je onaj u kočijama Natan", reče notarijus posmatrajući čoveka u kojem nema nerveze, kao da zna za još mnogo povoljnih okolnosti koje će, odmah ili nešto kasnije, doneti povoljan ishod. Beležnik blago odškrinu prozor, u sobu prodre već pomalo promukao glas Filipa Handlera, ali dovoljno snažan da nadjača echo vukovarske vreve.

(Isusa ti...)

"A–u", izusti Ninko, tek probuđen, gledajući u sunce nad topolama. Na cesti je živo, mnogi se, već obavljena posla, vraćaju iz Vukovara. "Isusa ti..., ne valja..."

"A?!" zevao je i trljao oči Todor, izvukavši glavu iz slame i šatorskog platna. "Što, već dan?!", viknu. "Ninko, stoko šokačka, evo ti tvog vina..."

Sede i gledaju u cestu, mamurni od teškog pijanstva.

"A da nam i sam sad ne pošalje potjeru, a?! Zna gdje smo!"

Reči Horvatove kao da nisu dopirale do ušiju Todora Kurjaka, koji snažno šutnu Ninka u rame, vičući:

"Evo ti tvog vina, evo..."

(slijepi paragraf je sudac)

"Pa ne smijemo kršiti zakone ove svijetle zemlje koja nam život daje, vrlo poštovani Mojsej, to je razlog što ne možete ostat, a ne da vas ja ovdje ne želim. Mada i sami, sasvim sigurno, znate zakon", odmahivao je Handler.

Na njegove reči "ne možete ostat" deca se uskomešaše u kolima, začu se dahtanje pred plač, no majke ih smiruju, bez reči, samo upitnim pa pomirljivim pogledom, a onda opet, s uzvišenom smirenošću, gledaju jevrejskog kneza za Vukovar. Handler im pogled izbegava, kao da se boji da njihovo spokojstvo nagoveštava da još nije sve rešeno, da sve ne mora, da sve možda i neće biti prema njegovim zamislima.

"Zaboga, Natan, pa i vi sami znate da svi moramo postupat u duhu prava Trojedne Kraljevine, da se ne može, da se ne smije, poštovani Natan, kršiti zakon tek tako", sleže ramenima pokazujući da govori o toliko poznatim stvarima na koje kao da ne bi ni trebalo podsećati, "i da vam, moj Mojsej, Zakon iz 1791. ne da nastanit se ovdje!"

Pomeranje Natanove ruke bi znak Handleru da bi se možda odnekud moglo naći opravdano protivrečje, pa odmah učutkujući rukom pridošlicu, nastavlja:

"Ja, kao knez ovdašnjih Jevreja, dobro znam da ovdje može, a ne smije bit drugačije, da ovdje može ostat samo pet, točno pet ranije doseljenih porodica. Evo, kao da sad čitam registar: Handler, Oberzon...", ukršta kažiprst desne sa palcem pa sa kažiprstom leve ruke, a onda, zarad uverljivosti, navodi poimence, "... i to četiri člana: Jakob, Beta, Emil i Samuel; pa udova Katarina Ber i kći joj Rozina, te Cajclovi, četiri člana! Zaboga, Natan, kad je tako po zakonu."

"Ali da vidimo i u Magistratu", prozbori Mojsej Natan pokazujući na zgradu, iskoristivši predah.

"Da, da, svakako", širi ruke Handler, stavljajući do znanja da je i on, poštovalac zakona, upravo za to.

Natanu tek tad zaigraše brci i opustiše mu se niz usne.

Iza samouverenog kucanja, Handler otvori vrata i, rekavši Mojseju Natanu da sačeka, uđe sam.

"Zaista su stigli", reče, "ovaj opasan čovjek je tu, i htio bi ostat. On je već zakupio i kuću!"

"Ma dobro, Handler, o svemu smo se već dogovorili jučer. Predlažete li sad i što drugo?"

"Ne, ne, treba se samo držat dogovora!", šapuće.

"Neka uđe!", snažnim glasom uzviknu županijski sudac Mihovilović.

"Moja poniznost, svijetli i poštovani", pokloni se Natan, i nastavi: "Usudio bih se dati vam obavijest da namjeravamo, sa svim svojim prihodima i potraživanjima, doći, ali samo kao privremeni inkvilini, u Vukovar, jer ovdje ima još dovoljno prostora da se više i bolje razvije trgovina. Mi bismo..."

"Ali, poštovani Natan", prekida ga sudac, "vrlo nam je poznata vaša trgovačka sposobnost, i vaše imućstvo. No zakoni su takovi, podsjetit ću vas, da koga je Zakon iz 1791. zatekao u jednoj županiji, on i njegovi potomci mogu ostat, ali ne i mijenjat mjesto gdje su živjeli. Žao mi je, mnogopoštovani Natan!" govorio je sudac mirno.

"Pa to je samo paragraf, presvijetli, a dolje su..." pokazuje na prozor na dvorištu. "A mnogi su i mimo zakona...", pokušava već pomalo drhtavim glasom, glasom nepriličnim njegovom spoljašnjem dostojanstvu, da izmeni sučevu odluku.

"Da, slijepi paragraf je sudac, a ja zakon nikada niti smijem, niti hoću iznevjerit...", pomalo nervozno odgovara jurist oslonjen obema šakama o sto.

"Ali svi bismo imali velike koristi, presvijetli", pribranije izgovara očito posljednje razloge u koje se još mogao pouzdati.

"Ni riječi više o tome!", razdražen glas odjeknu odajom. "A što vi, kneže, mislite o tome?", upita Handlera.

"Zar ja, kao knez, smijem mimo zakona i vlasti?! Ali dolje su žene s djecom, te predlažem da budemo milostivi i smjestimo ih ovdje na kvartir, a kako bi već sutra trebala stić kola s pokućstvom, rekao bih da sa kompanjonom Pozerom krene odmah u Dardu i sve pripreme za povratak."

"Neka tako bude!", zaključi Mihovilović.

Natan iziđe. Handler za tren ostade, ne pokazujući ikakve znake radosti. Pomisli samo da je, kako dolikuje sposobnoj vlasti, spretno obavio posao na korist poverene mu zajednice, grada i županije.

"Hvala budi Isusu, Mariji i svim nebeskim ocima da ovu mučninu možemo staviti *ad acta*", sa vidljivim olakšanjem izgovori sudac, sedajući za svoj radni sto i otvarajući spise zanemarene ovim beslovesnim slučajem.

(atrimortis)

"Za ime Boga, Kurjače, vrag nas odnio ako ono nije Natan!", uzviknu Ninko videvši kočije koje dolaze iz Vukovara.

"Natan je, jest on! Prošo je, mater mu njegovu, ipak je prošo", besneo je Todor.

A onda se kao dva mahnita sjuriše niz kaljavo polje, grabeći razmahanim rukama dok su im kabanice vitlale oko tela, a grumenje blata prskalo za njima.

Uhvatiše upregnute konje za amove, iznenadiše putnike opsednute teškom brigom.

"Kako si smio, kako si smio...", dahtao je Todor u začuđena lica Mojseja Natana i Davida Pozera, a koji nikako nisu razaznavali o čemu ovi besni, odrpani ljudi govore.

"Zar nas, psi jedni, zar nas da izigrate", urlik se razleže praznom cestom. Ninko podvuče šaku pod vrat i stisnu vilicu preneraženom Natanu.

"Aaaa, ovdje će vama bit... atrimortis, ovdje..."

Todor vide Ninka kako besno prepipava svoj pas i izvlači nož, ali shvati da je nemoguće podsetiti ga kako je Natana trebalo samo žestoko zastrašiti, kad nikakve reči ne bi ni mogle dopreti do Horvatovih ušiju zatisnutih besom.

(tela vratiti porodicama)

Provizorat je delovao hitro, ali ne toliko zbog naredbi koje su sustizale jedna drugu, već više po gotovosti koju donosi sveprisutna i jednodušna nakana. Jer nikakva istraga nije ni bila potrebna da bi se pokazalo kako su unakažena tela Mojseja Natana, veletrgovca iz Darde, i Davida Pozera, trgovca-torbara takode iz Darde, u šipražju kraj trpinjske ceste, nova krvava nedela Ninka Horvata i Todora Kurjaka, razbojnika iz Mandelosa, sela erđevičkog spahiluka. Ona prvotna gotovost oružanih potera prelazila je u razjarenost kako ljudi bejahu šibani mokrim granama pri usiljenom maršu, grebani listom neposečena kukuruza, kako su im rasli uboji na nogama nesviklim na dril, kako su im čizme ostajale u močvarnom glibu, u blatu vlažnih vrbaka nadošle Vuke ili tustog Dunava. Oni koji ih sustigoše na putu za Ilok pobiše ih odmah, govoreći kasnije da su razbojnici pružili žestok otpor. Mada je Provizorat naredio da se samo pohvataju i podvrgnu istrazi, mržnja prema pustahijama i krvolocima, a i jurističko pokriće činjenicom da su prestupnici pružali otpor oružjem, učiniše da se ne pokrene nikakva istraga o toku i ishodu potere.²

Poslednja naredba beše da se tela nesrećnika imaju vratiti porodicama, koje se, kako je Provizorat obavješten, inkvilinski nastanjuju u Vukovar.

1993.

2) Kriegsarchiv, Wien, Hofkriegsirsath, *Protokoll Expeditorum* 1814/42.